

Фрагмент про В. Домонтовича

Звичайно ж, мені личило більш ніж кому-будь написати спогад про В. Домонтовича. Наші взаємини були, мовити б, екстра, вони геть не скидалися ні на що з того, в чому він мав до діла з численними науковцями, літераторами й літературщицями, газетними працівниками, особами духовного стану, гешефтьярами, господарями таверн і квартирними господарями. Наше «екстра» полягало в тому, що наколи я його вважав лише за казкового жука, в якому заворожено щирого принца, то він мав мене взагалі за фантазмагоричну, неіснуючу істоту. Так ми й жили: зустрічались, обмінювались парадоксами й дотепами, багато кпили й глузували, читали один одному всяке своє, — читаючи він говорив: «Переривати зауваженнями відразу ж!», — інколи сварились, але не надовго й не по-справжньому. Він про мене писав багато, я про нього один тільки раз, і то, на його думку, невдало. Наші взаємини були чудесні в простому й переносному значенні слова.

Публікований тут начерк до літературного портрету В. Домонтовича, одного з найоригінальніших діячів української культури нашого часу, зроблено на бажання редактора нью-йоркських „Обріїв“, на гребені 1951-1952. Начерк залишився був у течці в автора ненадрукованим у зв'язку з припиненням „Обріїв“ виходом.

Фото: В. Домонтович під час першого з'їзду МУРу в Ашаффенбурзі, Баварія, грудень 1945 (з архіву автора).

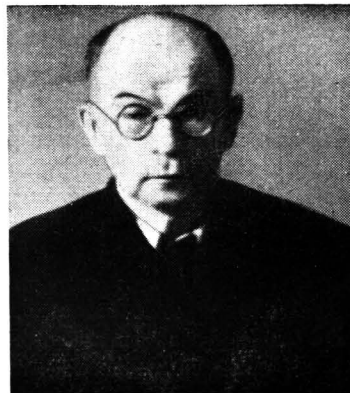
Тим то я писав би про нього так, як знаю його, навіть у тому випадкові, якби мав цілком точні дані, що він не живе: писав би як про живого, писав би як про завороженого жука з маленькими ручками й опуклим чолом. Слово «спогади» і минулий час викладу прошу, в кожному разі, сприймати умовно. Бо зо свого боку я його просив якось, щоб, якби я вмер раніше від нього, він писав про мене теж без жалощів.

*

Осьмачка якось розповів мені про молодого Віктора Петрова: «Він був такий рожевенький, усе попід ручку з академіками ходив.»

Я, samozрозуміло, читав свого часу «Дівчину з ведмедиком», але й на думці не мав зв'язувати автора цього милого сальонового романчика з солідним іменням того, хто склав «Аліну і Костомарова» та «Романи Куліша». Про тотожність я довідався значно пізніше. Уже коли був особисто знайомий. Вийшло дивно. Але потім я, писавши післямову до «Доктора Серафікуса», зрозумів, у чому справа. Про це нижче.

«Домонтович» з'явився цілком випадково. Коли треба було дібрати псевдо вченому для його белетристичного дебюту, автор і його друзі роз-

горнули навмання підручник старої української літератури. Першим упало в око це прізвище: Домонтович. Так і назвали.

Третя інкарнація Домонтовича, тобто, Віктор Платонович на еміграції, була обережна аж до боягузтва. Була вона й відважна, разом з тим, аж до брутальності. Навіть я був злякався, я не забуду цього ніколи, коли професор доктор Віктор Петров на одному з академічних засідань в Аугсбурзі визвірився на В. Чапленка, що весь час встрявав із своїми зауваженнями, як завжди, плоскими і нудними. І як визвірився! Повторюю: навіть я злякався.

Але Осьмачки він боявся щиро. Як і Лимана, ще, може, — Косача. Це означає: йому дуже залежало на їхній думці. Можливо, блискучий мислитель, віртуоз у любомудрстві, яке йшло само з себе, отже, не мало ґрунту, тобто остаточного плоского висновку, він якимись затаїнами своєї істоти підозривав, що такий остаточний висновок може в природі існувати як не плоский і як з ґрунтом. А кому ж його й не носити в собі, як не цим двом синам народу, юродам нашої поезії: старому Осьмачці й малому Лиманові! До Осьмачки він приїхав до шпиталю, як той лежав там, і власноручно подарував йому примірник «Серафікуса». І він таки був слухний, Осьмачки боявшись: негайно по його відході зо шпиталю високий пацієнт передарував книжку сестрі, здається, навіть німецькій. Осьмачка щиро любив Віктора Платоновича, і пам'ять, я знаю, зберіг по ньому найсвітлішу. Але навіть його книжки він не міг знести, як не зносить взагалі жадної чужої книжки.

Косача ж побоювався Домонтович за його загальноновизнане в еміграційно-літературних колах парижанство. Сам бо Домонтович дуже дорожив власним європеїзмом. «Ні, — мовляв він у Фюргті, 1945, — я знову тверджу, що до Європи ми не приїхали провінціями.» Зарахування його від Ю. Шереха до категорії «європеїстів», що в класифікації цього критика розцінювалося радше як негатив, він сприйняв чи не з пихою.

Приватно ми з Шерехом прозвали його тоді «Менталітет». Ця назва справді пасувала до нього надзвичайно. Він був ходячою фабрикою думок, він був утілена думка. До зовсім випадкового явища він прикладав десять пальців свого вічно включеного аж до малинового роз-

піку мозку, і явище раптом опинилося в осередку розгорнутої спіралі, повільно, але точно обертане нею на всі боки.

Він ходив, заклавши руки за спину й трохи похиливши голову. Плащ і капелюх у нього були дуже припасовані до його постаті, неначе хтось удатно доробив до неї великі звислі вуха і двоє рудиментів крил. (Хоч, проте, він на запас мав і парадний темносиній одяг.) Він мислив крізь окуляри, скрипучим голосом, дещо вередливим тоном, завжди щосили стараючися не зіскочити з линви сноба. Коли він скидав на хвилю окуляри, личко його, як завжди в короткозорих людей, ставало добре й безпомічне. Косач вивів його в своєму «Енеї». Щоб не було так просто «в чоло», дочепив до персонажа професора — вуса. Це взагалі було в нас тоді модою. Грішен чоловік, я теж вивів його в одній із своїх новель, і теж, щоб не впізнали, з вусами.

А вуса йому аж ніяк не личили. В нього був типовий лопарський вид, як ось в Ібсена. Він був кругленький і затишний. У Фюрті він щодня грівся на сонечку, в самоті над річечкою, в самих плавках, і виношував концепції. Саме тоді, зачепившись за якусь фігуру у вірші Маланюка «Агс роїтіса», він побудував грандіозну концепцію механічного повороту заперечень в естетиці, з якого логічно витікала відсутність можливості для будь-якого прогресу. Як і всюди, в нього тут теж бракувало дна, проте сам спосіб мислення так чарував, що і вигадник, і всі ми носилися з тим місяцями, дискутуючи, гризучися, ліплячи деталі. Автор саяв, і він доти саяв, не заспокоювався, доки не виклав усе це в статті. Її видрукувано в збірнику «МУР». Тоді автор споважнів, охолов, похмурився — і розпочав працю над іншими концепціями.

Маланюк, який проти волі став наріжним каменем цього шуму, проголошений концепцією за речника техніцизму, протестував і намагався як міг реабілітувати себе. Але Домонтовича — в даному разі: Віктора Бера — це мало обходило.

Концепції його були несподівані й разючі. Але він завжди якось умів не стягати на себе репутації скандаліста. Навіть пані Донцовій не пощастило, хоч як вона старалася, зробити «Доктора Серафікуса» порнографічним твором.

Колись він, на одній з мюнхенських виставок досита образів Сальвадора Далі надивившись, раптово напав на сліди сюрреалізму в... Шевченка. Стаття, що її він написав з цього приводу, була блискуча. Вона й мала так називатися: Шевченко — сюрреаліст. Але останньої хвилини він убоявся і прочитав слухачам і опублікував статтю в «Арці» під іншою, пристойнішою назвою. І знову скандалу не вишло.

Він був опортуністом, безумовно. Але його поважали всі, абсолютно всі угруповання й приватні особи, з якими він мав стичність — а їх же було чималенько. Він був археолог (якісь особливі теорії про скитів), етнограф (обов'язкові щорічні статті в усіх газетах про різдвяні

звичаї на Україні), філолог (теорія про спорідненість германського «унг» з українським «енко»), історик, теолог, мистецький критик, публіцист, полеміст, мемуарист, чарівний співбесідник. Теоретик театру й фільму — хоч у театрі, як сам признавався, був два рази на житті. В усіх можливих кутках інтелектуальної діяльності він був без міри цікавий і гострий. Мозок його був дійсно малиновий, і саме тому (бо не пласко-червоний) він ніколи досадно не драгував. На ньому всі якось мирилися. Навіть сам Донцов цитував його з пошаною, а це вже дуже багато значить, бо кого ж Донцов цитує з пошаною, крім Сореля, Ле Бона та ще може Ксенофонта Климковича!

Було таки в ньому щось українське, попри весь його європеїзм. Навіть попри його жахливу вимову. (Втім, говоривши по-українськи з російським акцентом, він як і всі східняки, по-російськи розмовляв з українським акцентом. Німецькою ж мовою, яку в читанні знав досконало, він говорив уже зовсім як «остівець»; я сам був свідком, як, прийшовши до проф. З. Кузеля у Фюрті, він запитав хатню господиню: «Gibt's Herr Professor?») Було в ньому від благодушного дніпровського рибалки, від Рильського Максима, що з ним він заприятелював колись і на ґрунті неоклясицизму, і на ґрунті чарки.

Він не сварився, здається, загалом, ні з ким. Якщо з кимсь не сходився, то так і лишав. З Баркою, наприклад, вони кілька разів зустрічалися, розмовляли, примірялись один до одного; він навіть мав намір рецензію на «Вільний світ» написати, але вони либонь так і не визначили остаточно один одного.

Лише з Шереха він був незадоволений останнім часом за його мурівську політику. «Примхлива панночка», інакше він його поза очі не називав.

— Шерех німець, — говорив він, — а німці мислять не логічно, а систематично.

Я не зовсім добре розумів.

Тоді він пояснив на прикладі, приблизно так:

— Французові логіка притаманна зроду. Німець же, щоб її навчитися, створює систему про логіку. Ось Шпенглер в одній із статей пише про хижаків і траводів, при чому ознакою першого подає рух у гонитві за здобиччю, а другого — безрух, пасивітет. Але сповидно логічна, ця система хибна: на приклад хижака Шпенглер подає павука, на приклад траводіа — бджолу. Так ось спитати ж: хто з них рухається за здобиччю, а хто сидить нерухомо! Так і в Шереха ніяк не виходить силлогізм з його теорією «органічно-національного стилю»: система неминуче призводить його до висновку, що єдиним репрезентантом української органічної літератури є Чапленко.

*

Про його взаємини з жінками мені невідомо нічого, крім епізоду, сливе анекдотичного, що його він розповідав мені сам. Одна відома наша письменниця, підбадьорена його «авансами», прийшла до нього у відвідини і для того, щоб зама-

ніфестувати свою взаємність, убрала на голову яскраво-червоний берет.

— І це було дуже глупо, — запевняв мене Домонтович.

*

Його белетристичні твори повністю відбивають неймовірний характер його мислення. Образ виростає нашаруванням одного якогось деталю, спершу повторюваного перефразуванням, тоді бароккізацією перефразування і так далі, до безконечності. Так з інтиму професора Комахи в «Серафікусі» виростає вавилонська вежа, образ поступово стає космічним. Отже, тут і «Дівчина з ведмедиком», тут і «Романи Куліша». Але це — без дна, «без ґрунту». Важлива сама мистецька метода, часто-густо зовсім реалістична, висновок же не дається відчуті інакше, як іраціонально.

Усе це я намагався висловити у післямові, — тоді бо «Серафікуса» заходила видавати «Українська Трибуна». Коли моя післямова була цілком вивершена, я пішов до автора на Файлічштрассе в Мюнхені, де він мешкав за рипучими сходами й чомусь обвугленими дверима. Його не було вдома. Вже зовсім споночіло. Господиня, до якої я дзвонив уже втретє чи вчетверте, дивувалася з усіх сил: звичайно він уже давно цієї години вдома, по вечері. Я обійшов усі можливі довколишні таверни. Його не було. Ставши в сутні завулку, з сувоєм під пахвою, я раптом відчув, що це несправжнє, що це — з іншої пригоди і з іншої інкарнації. Коли я, думаючи так, обертався, мені здалося в якусь мить, що тінь майнула в ворота. Непевний у своїх очах, але точно переконаний інстинктом, я знову побрався сходами. Він сидів у себе за столом і їв яблука.

Прийняв він мене, як звичайно, радісно, але, почавши читати, я відразу побачив, що післямова йому не подобається і що він її боїться. Він знову не хотів скандалу. Я почав іритуватися. Коли ж він мені запропонував, щоб післямова не була з романом, а пішла як рецензія відразу по виході книги, я розлютувався вкрай. Я кричав на нього так, як не посмів би кричати на власного сина. Він же перелякано й збентежено тільки примовляв:

— Ігорю, що з вами. Ігорю, ну, з'їжте яблучко.

Але ніщо вже не могло мене спинити. Я вхопив свої картки, вилетів сходами наниз і без кінця біг темними вулицями.

Ми зустрілися щось за тиждень, на сходах редакції. Він відразу сказав:

— Ну, помиримся. Ви ж знаєте, що мене, зрештою, завжди можна згвалтувати.

Потім, пильно на мене дивлячися:

— Я дуже шкодую, що не записав тоді зразу. Тепер уже пізно, втекло. Ваші поява й зникнення були феноменальні.

До речі, він не раз приказував: «Костецький завжди повен бажань.» Можливо, щоб лишитися вірним цьому твердженню, він і поступився.

Книжка вийшла, і таки з моєю післямовою. Діставши авторські примірники, він тут же, в

редакції, ще не читавши післямови до кінця, написав у дедикації на подарованому мені примірникові, що за неї, післямову, не відповідає.

Остання наша зустріч відбулася 14 квітня 1949 року. Косач і я зійшлися на його мешканні. Настрій у всіх трьох був піднесений, ми добряче пили того дня, і вони вдвох читали своє нове: Косач якусь гостру, грайливу мініатюру, Домонтович фрагмент, здається, зі свого «Ревухи». При цьому він заявив, що пише ліпше за Толстого, «Анна Кареніна» якого лежала тут же розгорнута на столі. Потім ми пішли дивитися фільм Кокто «Красуня та потвора», а потім я розпрощався з ними, бо мав того самого дня їхати до Міттенвальду. На прощання він обіцяв вислати свої зауваження щодо моєї щойно виданої збірки «Там, де початок чуда», — якщо я нагадаю йому про це в листі. Я за якийсь час нагадав, але відповіді не отримав. Ще перед тим, як ми виходили з дому, він записав у моїй книжці автографів: «Був день і була ніч — день перший після МУР-у. 14. IV. 49. В. Домонтович.»

Я не знаю, і ніхто не знає, що це значить. Але, може, в цьому є дрібка його блискучої бездонності. І незрозумілої, недограної трагедії людини. За чотири дні по тому він зник.

Відомі мені белетристичні твори В. Домонтовича, крім згаданих вище: роман «Без ґрунту»; новелі «Без назви» («Дозвілля», 1944), дві новелі з циклу «На засланні» («Земля», 1944), «Курортна пригода», «Відьма», «Розмови Екегартові з Карло Гоцці», «Пімста», «Приборканий гайдамака», «Апостоли», «Я і мої черевики», «Мовчує божество» (без закінчення), новелі про Ван-Гога, про Рільке й Бенвенуту і про Ржевського-Ревуху. Він не раз згадував про свою новелю з життя Франсуа Війона, але я її не читав. Говорив він також, що працює над другою частиною «Доктора Серафікуса».

Переклади (під псевдом «Бер», «В. Бер» або «В. Б.»): дві мініатюри в «Українському Засіві» (Харків, 1942 або 1943; ані автора, ані назв не пам'ятаю), чотири історичні новелі Карла Гайнца Норвега — про народження Рубенса, про смерть Тиціана, про Феліпе II й принцесу Еболі, про Анрі IV («Дозвілля»; остання, здається, не встигла з'явитися), один етюд Казіміра Едшміда з «Чари й велич Середземномор'я» («Українська Трибуна», за моєю ініціативою), фрагмент із драми Франца Верфеля «Павло серед жидів» («Арка», за моєю ініціативою), фрагмент із роману Франца Верфеля «Верді» (недрукований, зберігається в мене), мініатюра К. Г. Вагнера «Чудова ця земля —» (також не друкована, зберігається в мене). Зберігається в мене й автограф його недрукованої статті «Ігор Костецький та його критики».

Він писав тільки олівцем і завжди відразу два примірники, під кальку. Рядки систематично хилилися зліва направо, так що при кінці сторінки знизу ліворуч утворювався білий порожній трикутник. Твердять, що це ознака песимістичної вдачі.

„Ukraine und

die Welt“

УКРАЇНА і СВІТ

ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, МИСТЕЦТВО І ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

*Високопреосвященніший Владика Кир Іван Бучко,
мит. Архископ Леонадії*

З нагоди іменування Високопреосвященнішого Кир Івана Бучка Архископом складемо Йому сердечні побажання здоров'я, щоб Він зміг нести Правду Христової Науки ще довгі літа і у звільненій від окупанта Українській Державі.

Редакція і Видавництво «Україна і Світ».

Зошит десятий-одинадцятий

ГАННОВЕР

1953 рік